

Канд. філол. наук **Недашківська Тетяна Євгенівна**,

доцент кафедри української мови

Житомирського державного університету імені Івана Франка

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЧИ КОМПЕТЕНЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ?

(ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ПОНЯТЬ)

Розвиток громадських інститутів, самого громадянського суспільства вимагає прозорості в діяльності суб'єктів державного управління, формує своєрідний громадський контроль за рішеннями, що приймаються. Конструктивний стабільний розвиток потребує трансформації змісту управлінської ролі суб'єктів державного управління, нового наповнення діяльності державних службовців, змін в оцінці їх професійності, високих вимог до компетентності.

У багатьох теоретичних наукових дослідженнях та практичних розробках останнього десятиліття часто використовуються терміни "компетентність" та "компетенція". Певною мірою поширення цих понять як в освітній, так і в бізнесовій сферах пояснюється бажанням підкреслити застосування прогресивних методів навчання та інструментів управління. Насправді це подекуди гра зі словом, яка спроможна ввести в оману, якщо відсутнє розуміння сутності явища. Для створення ореолу переваг та прогресу відомі методи подаються в новій термінології. Така ситуація є закономірною, оскільки відсутні загальноприйняті термінологічні дефініції, не встановлено точки відліку, яка стала б відправною для розуміння та оцінювання різноманітних підходів у визначенні та вживанні понять.

Причину проблеми слід шукати у сфері психолінгвістики, зокрема в семантиці. Такі поняття, як "управління", "лідерство", "компетентність", "компетенція" та ін., у свідомості людини відображаються абстрактно, у вигляді символічних образів, що не пов'язані з чуттєвим сприйняттям, оскільки

не співвідносяться з реально існуючими об'єктами. На відміну від аналогових образів, наприклад, "прем'єр-міністр", "кабінет", "державний службовець", за якими завжди стоїть конкретна реалія, що стає основою загально прийнятного визначення, символічний образ залишається ідеальним, суто розумовим. Для визначення символічного образу використовуються слова-поняття, які у свою чергу теж є символічними образами.

Для носія української мови складність сприйняття та розуміння термінологічного смислу понять "компетентність" та "компетенція" пояснюється ще й особливостями загальномовного значення цих слів.

Слова *компетентний* та *компетенція* були запозичені українською мовою з латинської, де відповідно означають *competens (competentis)* – 'належний, відповідний', *competentia < competere* – 'сумісно досягати; відповідати, прагнути' [1]. Вони активно вживаються в нетермінологічному значенні у професійній сфері (наприклад, "компетентний працівник", "у компетенції керівника"), але загальноновживаними не стали (у побутовому спілкуванні замінюються подібними за смислом сполученнями, наприклад, "не знаю", "не вмію", "не маю права").

За дефініціями тлумачного словника [2], прикметник *компетентний* означає: '1. Який має достатні знання у якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований. 2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний'. Завдяки компонентам 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'повноваження' може формуватися термінологічне значення цього слова у різних наукових галузях.

Іменник *компетенція* має таку семантичну структуру: '1. Добра обізнаність з чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи'. Спеціальне значення відгалузилося завдяки наявності таких компонентів значення, як 'обізнаність', 'коло повноважень'. Генетична спорідненість слів виявляється у спільності значення через компоненти 'повноваження', 'обізнаність', решта структурних елементів значення

обумовлює семантичні відмінності та можливість по-різному використовувати поняття.

Іменник *компетентність* не іншомовного походження, а утворений в українській мові на базі запозичення *компетентний* за продуктивною словотвірною моделлю і має таку семантику: 'Властивість за значенням компетентний. // Поінформованість, обізнаність, авторитетність'. Утворення іменника за допомогою компонента *-ість*, який вносить елемент абстракції, узагальнює значення, дає змогу називати ознаку як предметне поняття.

Аналізовані значення слів утворюють поняттєву систему з взаємопов'язаними та взаємообумовленими елементами, кожне нове використання призводить до змін в об'ємі понять. Ситуація з розумінням та вживанням термінологічної семантики слів "компетенція" та "компетентність" значно ускладнюється тим, що відбулося вторинне запозичення, коли усталені загальнономовні значення поповнилися новим змістом, який поки є недостатньо зрозумілим для мовців. З англійської мови разом із освоєнням нової наукової проблематики запозичені нові значення відомих слів. Британські дослідники ввели термін *компетентність* (*competence*, множина *competences*), натомість у США використали термін *компетенція* (*competency*, множина *competencies*) з різним смислом. Розбіжності в номінаціях та змісті термінологічних понять у дослідницьких традиціях представників зарубіжної науки відбиваються на тлумаченні цих термінів вітчизняними науковцями.

Протягом останнього десятиліття поняття *компетентність* та *компетенція* з різним термінологічним розумінням використовуються у окремих галузях вітчизняної науки – педагогіці, психології, менеджменті, маркетингу, медицині та ін. У різних галузях знань для визначення компетентності або компетенцій виділяють ті чи інші аспекти понять. Це виявляється через відмінності у визначеннях термінів. У 1980 – 1990-х роках підхід, оснований на компетенціях, розроблявся як засіб оцінки професійності людей за певними критеріями в роботі з людськими ресурсами та в галузі загального менеджменту.

Зробивши висновок про те, що існує не один, а ціла низка факторів, які відрізняють успішного менеджера від менш успішних, американський консультант Ричард Боятцис у 1982 р. (Richard Boyatzis) ввів термін *компетенція* (competency). "Компетенція – головна риса індивідуума, що причинно обумовлює ефективне та винятково якісне виконання роботи" [3, с.7].

У цьому визначенні відправною позицією є розуміння компетенції як особистісної характеристики (ключовий фрагмент термінологічного значення – 'риса індивідуума'), тобто вирізняльних рис, на основі яких, як далі пояснює автор, розрізняють винятково якісне, посереднє та погане виконання роботи, а також мотиви, характерні здібності, аспекти уявлення про самого себе чи соціальну роль або об'єм знань. Р. Боятцис прагматично підходить до визначення терміна – певний об'єм знань не дає можливості оцінити професійність працівника, тому важливо виявити та взяти до уваги особистісні риси, що обумовлюють якість виконання роботи, іншими словами, мотиви діяльності. Саме це вплинуло на вибір терміна, який спочатку був вжитий професором Гарвардського університету Д. Макклелландом у роботі з мотивації. У такий спосіб поняття компетенції було пов'язане з особистістю і в центр його розуміння було поставлено людину як виконавця професійних дій.

Термін "компетентність" (competence), запропонований Дж. Равеном, був введений у 1988 р. Агенцією стандартів тренінгу (The Training Standards Agency) Великої Британії для позначення діапазону професійних стандартів, що можуть бути оцінені як набір параметрів певної спеціальності, зокрема менеджера. Така мета зумовила погляд на компетентність як характеристику не людини, а професійних дій, які вона виконує. Компетентність визначили як "дію, поведінку або результат роботи, які людина повинна продемонструвати" [3, с.7].

Така дефініція (ключові фрагменти термінологічного значення – 'дія', 'поведінка', 'результат') свідчить про необхідність визначення того, що має виконувати людина, яка працює у певній професійній галузі. Її особистісні риси можуть не братися до уваги, важливо виділити спектр навичок, необхідних для

виконання ролі, незалежно від того, диференціюються рівні виконання чи ні, і обмежених тими аспектами, які можна спостерігати й оцінювати в процесі реалізації професійних дій. Недостатньо розвинені навички можуть формуватися та розвиватися у навчанні.

Так було започатковане використання термінів "компетенція" (американська традиція) та "компетентність" (британська традиція) для характеристики професійності та професійних дій людини. Сміслові наповнення понять – 'риса індивідуума', 'дія', 'поведінка', 'результат' – стали покладати в основу власного розуміння інші дослідники, уточнюючи, конкретизуючи, звужуючи або розширюючи зміст термінів.

Багатоманітність дефініцій компетентності та компетенції є результатом символічної природи самих понять, тому пошук загальноприйнятних визначень у межах об'єктивістського підходу триватиме, але ідеальне визначення, очевидно, неможливе. Такий підхід, заснований на засадах визнання об'єктивної та абсолютної істини за своїми принципами приречує на пошук абсолютно істинного визначення, вимагає аксіоматичних сентенцій, що з позицій сучасного наукового вивчення видається безперспективним, оскільки висновки потребують аргументів, доказів та ретельного обґрунтування. Виходом з ситуації може бути конструктивістський підхід до проблеми, оскільки він припускає існування різних визначень [4]. Критерієм істинності, адекватності поняття є не абсолютність його дефініції, а межі семантичного простору, для якого доведено, що сконструйоване визначення має смисл у певному контексті. З цього погляду важливим стає не істинність, а життєздатність визначення компетенції та компетентності. Замість прагнення описувати поняття, стосовно змісту якого практично неможливо домовитися, варто спрямувати увагу на конкретні ситуації та потреби, щоб якомога доцільніше побудувати життєздатні визначення. Це не означає, що компетенцію та компетентність можна визначати будь-яким способом. Адже межі поняття не безкінечні і замикаються на уявленні про те, що воно означає, але буквально пояснити це вербальними засобами не завжди можливо. Хоч

складно домовитися з приводу конкретного наповнення змісту понять, напевно, є деяке розуміння смислу понять “компетенція” та “компетентність”, що його принаймні частково визнають усі. Виявлення таких елементів змісту дозволить уявити межі понять і таким чином проникнути у їх смисл і визначити аспекти, актуальні для конкретної ситуації.

Наше дослідження показує, що термінологічний зміст понять “компетенція” та “компетентність” суттєво відрізняється від загальнономовного, проте він не є випадковим. Для адаптації термінологічного значення було використано відомі, доволі широко вживані у професійній сфері слова, оскільки у ядрі їх лексичного значення наявні компоненти, які надали таку можливість: 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'обізнаність', 'коло повноважень'. Точкою відліку для термінологічного значення стали відображені у загальнономовному значенні ключові поняття 'знання', 'обізнаність', які знаходяться у спільному семантичному полі з поняттями 'уміння', 'навички', 'досвід' та іншими. Усвідомлення термінологічного значення відбувається на основі сприйняття та розуміння загальнономовного, оскільки єдиним шляхом здійснення цього процесу є вербалізація, яка здійснюється за допомогою мовних засобів. У цьому сенсі мова є призмою, крізь яку людина дивиться на світ, мова прокладає шлях до розуміння понять.

Об'єм понять “компетенція” та “компетентність” доволі широкий і, щоб його визначити, важливо знайти можливості для обмеження. Одним зі шляхів обмеження може бути пошук внутрішніх та зовнішніх впливів. Спосіб обмеження – виділення спільних елементів у різних дефініціях та їх класифікація за внутрішнім та зовнішнім походженням.

Дослідження десятків дефініцій аналізованих понять свідчить, що попри відмінності у семантичній структурі, які відображують різницю у підходах авторів до розуміння смислу термінів, вони об'єднуються за спільними рисами. Ними є ключові фрагменти значень, тобто основоположні ознаки, які являють собою значеннєву базу, своєрідний фундамент семантичної структури. Вони характеризують поняття з середини, відображають його об'єктивну сутність,

формують ядро значення, обумовлюють смислоутворення. Ключові фрагменти виділяються з дефініції шляхом аналізу судження, в якому є предикативні елементи, що утворюють остов логічної конструкції (вилучення їх призводить до руйнації змісту). Інші компоненти значення є допоміжними з погляду конструювання судження, вживаються факультативно, з огляду на індивідуальні особливості автора у мисленні та мовленні (індивідуальна стратегія побудови висловлювання, що обумовлена психологічними особливостями та звичкою використовувати ті чи інші мовні конструкції), тому є периферійними фрагментами значення. Для поняття “компетенція” ядерними смисловими компонентами є: 'риси індивідуума', 'характеристика індивіда', 'частина особистості', 'знання', ('група знань'), 'колективне знання', 'навички', 'здібність', 'здібності підприємства', 'здатність', 'досвід', 'колективний досвід', 'стосунки', 'стандарти поведінки', 'установки', 'орієнтація', 'коло повноважень'. Сміслові ядро поняття “компетентність” включає такі компоненти: 'дія', 'діяльність', 'здатність здійснювати діяльність', 'поведінка', 'виконання', 'реалізація', 'результат', 'стандарти поведінки', 'структура', 'навички', 'знання', 'вміння', 'кваліфікованість', 'досвід', 'контакти', 'цінності', 'здатність', 'оцінка', 'коло питань', 'здібності', 'готовність', 'професійні функції', індивідуальні якості й властивості, 'специфічні завдання', 'якість', 'властивість', 'стан', 'психічна, фізична, духовна відповідність'.

Термінологія є системою, у якій співіснують множини понять, іноді подібних за значенням, оскільки стосуються певної понятійної сфери. “Компетенція” та “компетентність” – терміни сфери професіоналізму, тому взаємопов’язані з такими термінами, як, наприклад, “кваліфікація”, “кваліфікованість”, “професіонал”, “спеціаліст”, “професійність”, “особистість”, “посада”, “обов’язок” тощо. Так, компетентним вважають спеціаліста, який є професіоналом у своїй справі, кваліфіковано виконує обов’язки, передбачені посадою і т. ін. Треба врахувати й те, що самі аналізовані поняття є спорідненими за походженням, тому значною мірою впливають одне на одне, маючи спільні ключові та периферійні фрагменти

значення. Понятійна сфера спричиняє зовнішній вплив на об'єм поняття як елемента системи, зумовлений близькістю та перетином з іншими термінами, що у ній функціонують. Зовнішній вплив відображується у периферійних компонентах термінологічного значення, саме за їх допомогою фіксується внутрішньосистемний понятійний зв'язок.

Таким чином, внутрішній вплив на формування меж і об'єму понять “компетенція” та “компетентність” здійснює ”тиск“ загальномовного значення та комбінація ключових фрагментів дефініцій термінологічного значення, сформульованих фахівцями різних галузей. Зовнішній вплив спричиняється близькими термінами, які знаходяться у понятійній системі й використовуються для відтворення системних відношень. Тому межі понять “компетенція” та “компетентність” є відкритими, незамкненими, що зумовлює неоднакове розуміння та тлумачення, а також появу нових дефініцій.

Беручи до уваги різноманітні тлумачення термінів *компетенція* та *компетентність*, враховуючи особливості загальномовного лексичного значення, а також характер асоціативного значення [5], яке сформоване у свідомості державних службовців, ми вбачаємо необхідність формувати й запровадити термінологічне значення понять, розглядаючи професійну компетентність як високий рівень службового професіоналізму, як одну з найважливіших сторін професійної зрілості та професійної культури державного службовця (публічного адміністратора).

Професійна компетентність державного службовця – це система професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою. Компетенції – особистісні риси людини, що зумовлюють рівень управлінських, економічних, політологічних, етичних, соціально-психологічних та інших знань та вмінь державного службовця, включаючи його здатність творчо мислити, готовність брати на себе відповідальність, передбачати результати своєї діяльності й критично оцінювати її наслідки, грамотне володіння інноваційними управлінськими технологіями в умовах ринкових відносин, готовність до самоосвіти, людинознавську

освіченість, які працівник може ефективно застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

Державний службовець – це довірена особа держави, сполучна ланка між народом і владою. Тому “сервісна” спрямованість професійної діяльності працівників державного апарату висуває підвищені вимоги до тих професійних знань та вмінь, якими вони закликані володіти. І система компетенцій має свідчити про сформованість “гуманітарного тезаурусу” як основи для застосування компетентності в процесі формування громадянського суспільства.

Основним критерієм ефективності діяльності державних установ можна вважати адекватність професійних компетентних дій службовців реальним потребам та інтересам громадян-споживачів, а також наявним ресурсам, що забезпечують якість наданих послуг.

Література:

1. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. Та CD)/ Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
3. Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях./ Л. Зайко (пер.) – М.: НИРРО, 2005. – 288 с.
4. <http://www.ht.ru/press/articles/print/art26.htm>
5. Радиш Я.Ф., Недашківська Т.Є. Компетентність та компетенція державного службовця як наукова проблема. – Держава та регіони. – 2007. - №3. – С. 119 – 125.